

Bogdan, Danuta

Kształcenie studentów na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Królewieckiego w drugiej połowie XVI wieku

Czasy Nowożytne 2, 65-77

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Bogdan (*Olsztyn*)

Kształcenie studentów na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Królewieckiego w drugiej połowie XVI wieku

Działalność powołanej w 1544 roku królewieckiej Albertyny, a zwłaszcza jej Wydziału Teologicznego, oparta była od samego początku na bliskim związku uniwersytetu ze strukturami Kościoła luterńskiego. Teologowie królewieccy uczestniczyli w redagowaniu kolejnych „Kirchenordnungen”, czyli ustaw regulujących stosunki kościelne Księstwa (np. w 1558 roku profesor teologii Matthaues Vogel). Jako przedstawiciele stanu duchownego brali także udział w synodach krajowych¹. Ustrój nowo założonej Akademii określono w statutach akademickich, które Albrecht podpisał 28 czerwca 1546 roku². Opiekę nad uczelnią powierzono w nich specjalnej radzie, w skład której obok biskupa Sambii, naczelnego starosty (Oberburggraf) i kanclerza weszli burmistrzowie Starego Miasta i Knipawy³. Nad kolejnymi statutami, zatwierdzonymi przez księcia w kwietniu 1554 roku pracowali obaj proboszczowie kościołów: Staromiejskiego i katedry knipawskiej⁴. Także biskupowi Sambijskiemu pod nieobecność Księcia przyznano w statutach pierwsze miejsce ponad rektorem z tytułem „Conservator der Akademie” z prawem sprawowania nad uczelnią zwierzchniego nadzoru i jurysdykcji. Po chwilowym odsunięciu biskupów od nadzoru szkolnego w czasach Osiandra, książę Albrecht pod presją komisarzy króla polskiego i w porozumieniu ze stanami krajowymi, przywrócił stan poprzedni. Tak więc biskup sambijski odzyskał swoje uprawnienia zwierzchnie w stosunku do Albertyny. Wraz z nowym Kirchenordnung (1568 r.) przywrócony został zgodny z konfesją augsburską pierwotny charakter Kościoła luterńskiego, a wydaną drukiem w 1570 r. symboliczną księgę Kościoła Pruskiego „Repetitio corporis doctrinae Prutenici” podpisało osiemdziesięciu sześciu duchownych, wśród nich obaj biskupi i wszyscy profesorowie uniwersytetu⁵. Podobnie było z wydaną drukiem w 1579 roku wykładnią doktryny luterńskiej „Konkordienbuch”, którą biskup Wigand polecił podpisać duchownym protestanckim już w 1578 roku⁶.

Szczególnych praw do nadzorowania działalności Wydziału Teologicznego Akademii Królewieckiej domagał się dla siebie od 1573 roku biskup Heshusius. Zaproponował on mianowicie, by nikt bez jego zgody nie mógł być przyjęty do Alumnatu, by mógł być osobiście obecny na egzaminach alumnów, a także by żadne tezy teologiczne i publikacje nie mogły być wydrukowane bez jego aprobaty. Senat Akademii nie wyraził jednak zgody na to, aby biskup miał tak dalece ingerować w sprawę uczelni⁷.

Ostatecznie w 1588 roku w miejsce biskupów powołano dwa Konsystorze: dla diecezji Pomezkańskiej z siedzibą w Zalewie, zaś dla Sambijskiej w Królewcu. Właśnie Konsystorz przejął po biskupach sprawowanie nadzoru nad uniwersytetem, cenzurę druków, sprawy stypendialne, egzaminowanie kandydatów na pastorów, a także ich wynagradzanie⁸.

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Królewieckiego był jednym z trzech wydziałów wyższych Akademii (obok prawa i medycyny) i w interesującym nas okresie studia teologiczne cieszyły się największą popularnością wśród studentów. Do chwili powołania uniwersytetu w Królewcu młodzież z Prus kierowała się na studia głównie na uniwersytety protestanckie w Niemczech (Wittenberga, Rostock, Frankfurt nad Odrą, Lipsk) oraz w Holandii⁹. Wobec istnienia sporej liczby starych uniwersytetów, nowe by zainteresować szerszą opinię publiczną musiały rozwijać specjalne akcje propagandowe. Jedną z form tej reklamy były urzędowe odezwy drukowane w kształcie afiszów, a określane jako *publicatio* bądź *intimatio*. Podobnie uczynił książę Albrecht, który powołując uniwersytet w Królewcu rozesał 20 lipca 1544 roku list okólny do królów, książąt i osób prywatnych Europy zawierający projekt zadań nowej Akademii, obowiązki studentów oraz warunki zatrudnienia kadry profesorskiej¹⁰.

Od pierwszych dni istnienia uczelni jej główne zadania podporządkowane zostały celowi wyznaniowemu i państwowemu. Przede wszystkim należało dostarczyć młodemu państwu protestanckiemu urzędników administracji kościelnej i cywilnej, posługujących się językami narodowości zamieszkujących Prusy Książęce: polskim, niemieckim, litewskim.

„Także wielu wielkim narodom, które z Prusami od wschodu i zachodu graniczą – pisał w deklaracji Albertyny książę Albrecht – jak mamy nadzieję, przyniesie pożytek taka Akademia: jeśli w tym kraju rozkwitną studia naukowe, będą mogły mieć dla swych kościołów pasterzy i więcej i lepiej wykształconych”. Książę zapowiedział też, że wszystkie nauki świeckie będą zorganizowane w ramach tradycyjnych wydziałów, zaś szczególne miejsce zająć miała nauka języków. „Dla publicznego użytku Prus i narodów ościennych, sprowadziliśmy do Akademii królewieckiej mężów uczonych i znakomych, z których jedni będą wykladać młodzieży gramatykę łacińską i przyzwyczajając ją o ile możliwości w pisaniu do czystego i właściwego kształtu języka łacińskiego, inni wykladać będą teksty greckie i hebrajskie”¹¹. Zgodnie więc z deklaracją programową królewiecka fundacja stawiała sobie za cel oddziaływanie na obszarze znacznie przekraczającym granice Prus. Miała ona być ostoją dla młodzieży różnowierczej, także z innych obszarów Rzeczypospolitej: Wielkopolski, Małopolski i Litwy. Wśród głównych zadań stawianych Akademii był duchowy i intelektualny rozwój młodzieży w oparciu o szeroki zakres nauk filozoficznych oraz o przekonanie, iż nie można przyjąć nauki bez potwierdzenia jej słów w Piśmie Świętym.

Młody Kościół protestancki potrzebował dużej liczby pastorów, zaś szczególnie brak duszpasterzy występował w parafiach polskich i litewskich Prus Książęcych, w których zgodnie z duchem reformacji przekazywanie Słowa Bożego powinno odbywać się w językach narodowych. Po roku 1525 Prusy Książęce podzielone zostały na trzy okręgi (Kreise): Sambijski (Samländischer) – z przewagą ludności litewskiej, Natangii (Natangischer) i Górnych Prus (Oberländischen) – zamieszkałych przez ludność niemiecką i polską. Wśród starostw z przewagą ludności litewskiej wymienić można: Ragnetę (Ragnit), Tylżę (Tilsit), Kłajpedę (Memel), zaś ludność polska zamieszkiwała głównie polskie starostwa Natangii: Węgorzewo (Angerburg), Giżycko (Lötzen), Ryn (Rhein), Szestno (Sehesten), Olecko (Oletzko), Elk (Lyck), Pisz (Johannisburg) oraz polskie starostwa Górnych Prus: Ostródę (Osterode), Olsztynek (Hohenstein), Nidzicę (Neidenburg), Szczytno (Ortelsburg), Dąbrówno (Gilgenburg)¹².

Potrzeby duszpasterskie parafii ewangelickich były ogromne, zwłaszcza, że w ciągu XVI wieku powstało wiele nowych parafii, zaś jedna od drugiej nie mogła być oddalona

dalej niż o jedną milę. Często więc kilka parafii obsługiwał jeden pastor. I tak jeszcze w 1545 roku w Prusach Książęcych tylko jeden pastor w miejscowości Engelburg (Węgielsztyn) koło Węgorzewa mógł odprawiać mszę w języku litewskim, zaś do początku XVII wieku w gminach polskich i litewskich zatrudniano jeszcze tłumaczy („Tolken”)¹³.

Aby Akademię Królewiecką opuszczało jak najwięcej młodzieży znającej język polski i litewski, książę Albrecht fundując stypendia dla ubogiej młodzieży kandydującej do stanu duchownego określił ich liczbę najpierw na 24, a następnie na 28, z zaznaczeniem, iż 16 zarezerwowanych jest dla Polaków i Litwinów bądź Prusów, zaś pozostałe dwanaście dla Niemców¹⁴. Czas pobierania stypendium określono na trzy lata, w którym to czasie student otrzymywał darmowe mieszkanie i wyżywienie oraz drobne kieszonkowe. W roku 1550 książę Albrecht uściślił zasady pobierania tych stypendiów, ustalając, że Niemcy nie będą przyjmowani na miejsca ustanowione dla stypendystów polskich i litewskich¹⁵. W 1561 roku wydane zostało zarządzenie do wszystkich starostw litewskich, by powiadamiały Wydział Teologiczny o zdolnej młodzieży, znającej dobrze język litewski – jako kandydatach na studia¹⁶. Książę Albrecht w swym testamentie z 1567 roku postanowił, iż obok 28 alumnów utrzymywać będzie ponadto dziesięć takich zwanych „Expectanten”, czyli osoby oczekujące na miejsca w Alumnacie¹⁷. W roku 1584 strony udzieliły elektorowi w Zalewie odpowiedzi na przedłożone im pod obrady punkty.

Prosiły między innymi o przyspieszenie wizytacji parafialnych i by pieniądze zgromadzone wskutek 6-letniego wakatu na urządzie biskupa Sambii przekazane zostały na stypendia studentom przebywającym w królewieckim alumnacie¹⁸.

Wraz z kształceniem studentów polskich i litewskich, od połowy XVI wieku zaczęły ukazywać się w Prusach Książęcych coraz liczniejsze druki w ich rodzimych językach: polskie i litewskie tłumaczenia Starego i Nowego Testamentu, śpiewników, postylli, małego i dużego Katechizmu Lutera. Nie zapomniano też o przetłumaczeniu na polski i litewski kolejnych ordynacji kościelnych („Kirchenordnungen”). Głównym ośrodkiem drukarstwa w języku polskim był oczywiście Królewiec, w którym w latach 1535 – 1567 wydano nie mniej niż 61 druków¹⁹.

Najliczniejszą grupą studiującą w Królewcu byli ubodzy studenci z Prus, którzy mogli studiować dzięki stypendiom książęcym i prywatnym oraz zdobywając pieniądze udzielaniem korepetycji. W latach 1549 – 1584 spośród 1862 studentów wpisanych do metryki uniwersyteckiej aż 928 pochodziło z Prus (w tym 186 osób z Prus Królewskich i 724 osoby z Prus Książęcych). Z kolei w latach 1584–1619 na ogólną liczbę 3999 studentów 1205 przybyło z Prus Książęcych (w tym aż 754 osoby z Królewca), a 349 osób z Prus Królewskich (w tym 127 osób z Gdańska)²⁰. Stan liczebny studentów podlegał jednak wahaniom, co związało się z trudną sytuacją finansową uczelni, sporami teologicznymi w gronie profesorskim, a także często nawiedzającymi Królewiec epidemiami (lata: 1549, 1564, 1570, 1597, 1602)²¹.

Głównym zadaniem uniwersytetu było wykształcenie jak największej liczby urzędników w jak najkrótszym czasie. Dlatego też dopuszczano możliwość uzyskania stopni akademickich niższych niż magisterium. Długość takich niepełnych studiów była zróżnicowana w zależności od wydziału. Na przykład bakalaureat według statutów Wydziału Filozoficznego mógł student otrzymać już po roku nauki, jednak był to najkrótszy termin. Z kolei statuty Alumnatu mówiły o obowiązkowych dwóch latach nauki, zaś po trzecim roku mógł student otrzymać bakalaureat, a po pięciu latach

studiów mógł być promowany na magistra. Zastanawiający jest fakt, iż na trzech wyższych wydziałach (Teologicznym, Prawnym i Medycznym) pierwsze nadania stopnia bakałarza odbyły się dopiero w latach dwudziestych XVII wieku, zaś na wydziale Sztuk Wyzwolonych (Filozoficznym) pierwsza promocja na stopień magistra odbyła się już w 1548 roku²². Dopiero w latach dwudziestych XVII wieku czyli około siedemdziesiąt lat po powstaniu Akademii wydane zostały drukiem statuty wyższych wydziałów uniwersytetu, które ściśle określały zadania kadry profesorskiej jak i obowiązki studentów²³. Fakty te świadczą o tym, że do początku XVII wieku na uczelni królewieckiej panował duży chaos. Bogatsi studenci mogli kontynuować studia i zdobywać stopnie naukowe na niemieckich uniwersytetach, biedniejsi zaś często musieli przerywać studia, by podjąć pracę w miejscowych parafiach lub szkołach. Nie bez znaczenia były też wysokie koszty biesiady i samego aktu promocyjnego²⁴.

Życie naukowe Królewca koncentrowało się wokół budynków nazwanych od imienia księcia Albrechta „Collegium Albertinum”²⁵. Pierwsze tak zwane Stare Collegium wybudowano w 1544 roku na placu nad Pregolą pomiędzy katedrą knipawską a dworem biskupim i oddzielono od ulicy budynkiem stanowiącym jednocześnie bramę tzw. „Torgebäude” z 1532 roku. Stare Collegium miało dwa skrzydła: wschodnie i północne, oba bezpośrednio nad Pregolą. W części wschodniej znajdowała się najważniejsza sala uniwersytetu – „Audytorium Maximum”, w której odbywały się promocje, dysputy, jubileusze. Była to jednocześnie sala wykładowa Wydziału Teologicznego. Po przeciwnej stronie leżała sala wykładowa Wydziału Prawa, a także pokój gdzie obradował senat i poszczególne wydziały.

Nad audytorium znajdowało się kilka pokoi dla studentów, a pod nimi tak zwana „Schwarze Brett” czyli akademicka tablica ogłoszeń. Z kolei w części północnej Starego Collegium znajdowało się mieszkanie zarządzającego finansami uczelni ekonoma oraz konwiktorium czyli stołówka akademicka, będąca jednocześnie salą wykładową Wydziału Filozoficznego. Na najniższym piętrze tego budynku mieszkali też studenci. Z czasem książę Albrecht zdecydował się na powiększenie i rozbudowę budynków akademickich i rozpoczęto budowę tak zwanego Nowego Collegium, którą zakończono już po śmierci Księcia w 1569 roku. W Nowym Collegium większość pomieszczeń zajmowały pokoje studentów, zaś środkową jego część stanowiła biblioteka uniwersytecka²⁶. Biblioteka ta powstała ze zbioru pierwszych dokumentów akademickich, które wpływały jako owoc dysput uniwersyteckich i w wyniku załatwiania spraw urzędowych. Każdy wstępujący na akademię student musiał ponadto złożyć opłatę 18 groszy na powiększenie jej zasobu. Także działająca od 1639 roku w Królewcu drukarnia Johanna Reussnera, miała obowiązek przekazywania jednego egzemplarza drukowanych dzieł tej właśnie bibliotece. Księgi, które otrzymywał Albrecht w dwóch egzemplarzach przekazywane były również do tego księgozbioru. Opiekę nad biblioteką akademicką sprawował rektor i dziekani, zaś bezpośredni nadzór nad jej zasobem powierzano specjalnie powołanym bibliotekarzom: primariusz powoływany był z grona profesorów zwyczajnych uniwersytetu, a funkcję drugiego bibliotekarza pełnił zwykle inspektor alumnów²⁷.

Od roku 1545 akademii studenci królewieccy mieli możliwość korzystania z gromadzonego od 1529 roku wspaniałego księgozbioru księcia Albrechta tzw. „Nova Bibliotheca” (późniejsza „Schlossbibliothek”)²⁸. Księgozbiór ten zawierał piśmiennictwo naukowe w języku łacińskim, greckimi, hebrajskim. Zdecydowanie przeważały w niej pisma z zakresu teologii protestanckiej oraz prace z dziedziny tzw.

sztuk wyzwolonych (gramatyki, retoryki, dialektyki, arytmetyki, geometrii, muzyki i astronomii)²⁹. Nowe księgi zdobywano nie tylko przez zakupy, ale również przez darowizny. W połowie XVI wieku, w czasie urzędowania na stanowisku bibliotekarza Polyphemusa zasób wzrósł o około dwa tysiące tomów (między innymi o 330 tomów ze starej biblioteki Zakonu Krzyżackiego w Tapiawie). Aby ułatwić studentom i profesorom korzystanie z biblioteki Polyphemusa założył katalog alfabetyczny oddany do użytku w 1545 roku. Po śmierci Polyphemusa w 1549 roku kierownictwo biblioteki objął Martin Chemnitz, który poświęcił się następnie studiom teologicznym. W latach urzędowania Heinricha Zella (1557–1564) księgozbiór powiększył się o kolejne tysiąc tomów, między innymi o księgozbiór zakonu bernardynów w Zalewie. Zell dokonał też nowego skatalogowania zasobu, dzieląc księgi według dyscyplin na: teologię, medycynę, prawo, historię, filozofię, poetykę, sztuki wyzwolone, matematykę, język hebrajski. W ramach danej dyscypliny wprowadził on podgrupy tematyczne, tworząc w ten sposób katalog rzeczowy. Nowością było też pisanie sygnatur na grzbietach tomów i ustawianie książek grzbietami do przodu. Przybyły na dwór królewiecki z Gdańska Michael Scrinus (od 1579 roku profesor dialektyki) sporządził nowy katalog książek, który w tej formie przetrwał do początku XIX wieku. Jego specyfika polegała na tym, że w każdym dziale rzeczowym, na końcu, zestawiano bieżące nabytki³⁰.

Książę Albrecht doceniając wartość księgozbioru postanowił w swoim testamencie z 17 lutego 1567 roku, iż będzie on „für die ewige Zeit unzertrennt und unzuerrisen in Königsberg dem Lande zu gute bleiben”. W 1583 roku doszło do połączenia tego zbioru z tak zwaną „Kammerbibliothek”, czyli prywatną biblioteką Księcia³¹. Wedle pierwszego „Bibliothekordnung” z 1585 roku z jej zbiorów mogli korzystać tylko tzw. „Ernsthafte” czyli wielcy panowie, profesorowie, a także studenci (ci ostatni wyłącznie na miejscu)³². Wypożyczanie książek mogło się odbywać za specjalnym pozwoleniem kanclerza, zaś od 1588 roku wypożyczano je wyłącznie uczonym. Pomimo, iż elektor Jerzy Fryderyk ograniczył wypożyczanie książek, nie zapobiegło to ich przetrzymywaniu, zwłaszcza przez profesorów uniwersytetu. Aby studenci pod pretekstem pracy w bibliotece nie opuszczali zajęć, wyznaczono im specjalne godziny korzystania ze zbiorów we środy i soboty. Niebezpieczeństwo pożaru spowodowało, że od 1588 roku bibliotekę przeniesiono do południowo-zachodniej części zamku, gdzie pozostawała do 1810 roku³³.

Obok samodzielnego studiowania książek, podstawową formą kształcenia studentów Wydziału Teologii były wykłady, w których udział był obowiązkowy. Jak dużą wagę przywiązywano w XVI wieku do tego obowiązku świadczy fakt, iż wśród pierwszych relogowanych z Królewca studentów znalazł się student z Inflant, który bardzo często opuszczał wykłady³⁴. Książę Albrecht, choć nie miał wykształcenia uniwersyteckiego chętnie uczestniczył w wykładach teologicznych i tak gruntownie studiował literaturę teologiczną, że mógł nawet zająć stanowisko w toczących się dysputach³⁵.

Z pierwszych statutów uniwersytetu królewieckiego z 1546 roku wynika, że zajęcia akademickie przyszłych pastorów ograniczały się do komentowania i wyjaśniania Biblii³⁶. Rozdział trzeci tych statutów mówi o tym, że profesor *primarius* powinien wyklądać na temat Starego Testamentu od godziny trzeciej po południu, zaś *secundarius* przed południem od godziny dziewiątej powinien omawiać Nowy Testament. Na temat udziału studentów teologii w wykładach prowadzonych przez profesorów Wydziału Filozoficznego w XVI wieku brak jakichkolwiek informacji. Dopiero w 1735 roku ustalony został szczegółowy program tych wykładów dla Wydziału Teologicznego³⁷.

W opracowanych na przełomie 1623/1624 statutach Wydziału Teologicznego, wśród wymagań stawianych studentom teologii wymienia się: pobożność, skromność, schłudny przyodziewek, dobre obyczaje i uczciwość, opanowanie podstaw teologii protestanckiej, pilne uczęszczanie na wykłady, ćwiczenie się w dysputach i kazaniach³⁸.

Nadzór nad całym Wydziałem Teologicznym sprawował dziekan, który wśród licznych obowiązków musiał znaleźć czas na kontrolowanie wykładów, uczestniczenie w dysputach teologicznych oraz cenzurowanie pism i dysput teologicznych. Pod szczególną kontrolą dziekana znajdowali się alumni i inni stypendyści Wydziału Teologicznego. Dla utrzymania dyscypliny akademickiej dziekan miał zawsze przy sobie główne klucze – „Hauptschlüssel” do wszystkich budynków i pokoi akademickich³⁹. W dbałości o morale młodych ludzi władze akademickie napominały ich, aby w trakcie świąt i uroczystości, zwłaszcza biesiad weselnych „nicht nach Art von Satyren herumtanzen”. Nie uchodziło też, by studenci nosili przy sobie broń i aby wyglądali jak „Landesknechte”. Dlatego też zalecano im staranny ubiór. Jednak nie udało się w Królewcu przeforsować wzorem Wittenbergi, ordynacji o ubiorach („Kleiderordnung”)⁴⁰.

Poza wykładami, szczególną formą kształcenia studentów były dysputy – „Disputationes”. Główne tezy każdej dysputy były najpierw cenzurowane przez dziekana wydziału, który jeden ich egzemplarz chował do akt⁴¹. Już w pierwszych statutach akademickich z 1546 roku znalazł się punkt „De disputationibus”, w którym polecano, by na trzech wyższych wydziałach profesorowie dyskutowali co kwartał, zaś magistrowie co trzy tygodnie⁴². Statuty Wydziału Teologicznego z początku XVII wieku mówiły o zobowiązaniu profesorów do dyskutowania publicznego przynajmniej raz w roku pod karą dwóch talarów⁴³.

Były dwa rodzaje dysput. Pierwszy to tzw. „Circular Disputationes”, do których zobowiązani byli kolejno profesorowie i doktorzy jednego wydziału. Dniami wyznaczonymi na prowadzenie tych dyskusji były piątki od godziny 7 do 11 przed południem oraz środy i soboty po południu. Innym rodzajem dyskusji były tzw. „Disputationes pro loco vel pro gradu” czyli tak zwane dysputy inauguracyjne przed objęciem godności profesorskiej. Dyskusje „pro loco...” rozpoczynały się o 7 rano i trwały do godziny 11, a po południu rozpoczynały się o godzinie 13 i nie miały ograniczonego czasu trwania. Adiunkci wydziału dyskutowali „pro loco” tylko pół dnia⁴⁴.

Dla umożliwienia studentom ćwiczenia swobodnego i logicznego wypowiedzania się statuty Wydziału Teologicznego zezwalały, by rozpoczynali oni dyskusję w „Circular Disputationes” jako tzw. oponenci. Mogli oni jednak dyskutować tylko w godzinach od 7 do 9, po czym do dyskusji przystępowali dziekan i profesorowie Wydziału. Pozostali studenci teologii, a zwłaszcza wszyscy alumni mieli obowiązek uczestniczenia w dyskusjach i pilnego śledzenia przedstawianych argumentów⁴⁵.

Religia protestancka przykładła duże znaczenie do wspólnego śpiewu gminy. Dlatego też muzyka kościelna i śpiew stanowiły ważny element wykształcenia przyszłych pastorów. Już w zarządzeniach wizytacyjnych z 1540 roku stwierdzano: „Wenn das Volk die Chorale nicht kenne, so sollten Pfarrer und Lehrer vor dem Gottesdienst mit ihm üben und besonders die Jugend darin unterrichten”⁴⁶. Książę Albrecht interesował się bardzo krzewieniem kościelnej muzyki ewangelickiej. Pozostawał on nie tylko w bliskich kontaktach z czołowymi muzykami swego czasu: Johannem Walterem, Ludwigiem Seuflem, Thomasem Stoltzerem, lecz również sam był

autorem pieśni kościelnych. Początkowo za podstawę służył gminom „Preussische Choralmelodienbuch”, z czasem jednak wydawano coraz więcej pieśni kościelnych (np. w 1558 roku ukazało się 121 psalmów braci Kugelmannów, a w 1569 r. śpiewnik wydany wraz z nowym „Kirchenordnung”). Do czołowych twórców niemieckojęzycznych pieśni zaliczyć też można Paula Speratusa i Johanna Poliandra (Gra[umanna]⁴⁷). Lubiący muzykę Albrecht zatrudniał w swej rezydencji królewieckiej kantora oraz śpiewaków (najpierw czterech, a następnie od ośmiu do dwunastu) oraz od sześciu do dwunastu tzw. Diskantisten. Ci ostatni, śpiewający sopranem, rekrutowali się spośród stypendystów Akademii Królewieckiej oraz urzędników dworskich⁴⁸. Studentom nie brakowało więc zapewne okazji do ćwiczenia się w śpiewie kościelnym, zwłaszcza od chwili związania probostw trzech głównych kościołów Królewca z drugą profesurą teologii na Albertynie (1548 r.).

Do czasów Osiandra kadra profesorska Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Królewcu oparta była na uczonych z kręgu Wittenbergi. Nie było w tym nic dziwnego, gdyż cały pruski Kościół krajowy w pierwszych latach działalności znajdował się pod duchowym przewodnictwem tego miasta. Duchowe więzi umocnione były więzami prywatnymi. Burgrabią Klajpedy był szwagier Lutra, siostry Lutra i Melanchtona znalazły sobie mężów wśród dygnitarzy pruskich, a syn Lutra – Joachim studiował w Królewcu i tu zmarł w 1575 roku⁴⁹. Także pierwszym rektorem Albertyny został zięć Melanchtona – Jerzy Sabinus⁵⁰. Wydział Teologiczny, który w założeniu miał promieniować w duchu nauki Lutra na całe Prusy, stał się już w pierwszych latach działalności widownią sporów teologicznych, niechęci osobistych i rywalizacji o synekury. Teologowie zaś zamiast poświęcić się nauce, zmuszeni byli uzupełniać swe niskie uposażenia profesorskie dochodami z urzędów kościelnych. Niski status materialny kadry profesorskiej Królewca był bez wątpienia jedną z ważniejszych przyczyn słabości tej uczelni. W pierwszym roku pracy uniwersytetu profesorowie trzech wydziałów wyższych otrzymali wynagrodzenie w wysokości 200 florenów rocznie, zaś Wydziału Filozoficznego 150 florenów. Do tego dochodził deputat żywnościowy ze starostwa Fischhausen i z czasem różne drobne przywileje: prawo połowu ryb w Pregole na własne potrzeby, prawo utrzymywania rzemieślników, mielenia słoju w młynach książęcych⁵¹. I choć początkowo status materialny profesorów był lepszy niż na uniwersytetach niemieckich, to w związku ze stałym wzrostem cen ulegał on obniżeniu. Dlatego też elektor Jerzy Fryderyk, po dokonaniu wizytacji Akademii w 1579 roku postanowił podnieść pensje profesorskie. I tak pierwszy profesor teologii miał otrzymać 400 florenów rocznie, zaś drugi 300 florenów⁵². Jednak pomiędzy rokiem 1579 a 1609 ceny wzrosły trzykrotnie i znowu wynagrodzenie kadry profesorskiej było zbyt niskie. Pewną przejściową poprawę statusu materialnego uczelni przyniosło zlikwidowanie w 1619 roku królewieckiego Pedagogium i przekazanie jego budżetu uniwersytetowi⁵³.

W latach 1544–1613 na Wydziale Teologicznym wykładało siedmiu *profesores primarii* (dr Stanisław Rapagelan, mgr Friedrich Staphylus, dr Georg Venetus od 1567 roku pełniący funkcję biskupa Pomezanii, dr Dawid Voit, dr Johann Wigand – od 1575 roku zarządzający biskupstwem pomezzańskim i kilka lat później także sambijskim, dr Paul Weiss i dr Andreas Pouchenius). W tym samym okresie na Wydziale Teologicznym pracowało siedmiu *profesores secundarii*: (Melchior Isinder, który wkrótce popadł w chorobę umysłową, Andreas Osiander, mgr Johann Scurius, mgr Mattheus Vogel, mgr Peter Sickius, dr Paul Weiss, dr Andreas Pouchenius)⁵⁴.

Jak już wspomniano wcześniej, profesorowie teologii, by utrzymać siebie i swoje rodziny musieli pracę na uczelni łączyć z różnymi urzędami kościelnymi, co oczywiście nie pozostawało bez wpływu na poziom i częstotliwość prowadzonych wykładów. I tak profesor Voit był jednocześnie kaznodzieją dworskim (Hofprediger) i spowiednikiem księcia. Profesor Weiss obok godności pierwszego kaznodziei dworskiego (Oberhoffprediger), pełnił ponadto funkcję asesora konsystorza i inspektora nad alumnami. Profesor Vogel był proboszczem katedry, zaś Peter Sickius łączył drugą profesurę teologiczną z profesurą języka greckiego na Wydziale Filozoficznym. Natomiast profesor Pouchenius obok pełnienia stanowiska profesora teologii był proboszczem kościoła w Labiawie (Löbenicht), a później Knipawie⁵⁵.

W statutach Wydziału Teologicznego (Cap. 1, Const. 9) mówiło się o tym, że nikomu kto nie posiada stopnia doktora lub nie zamierza się o stopień ten ubiegać, nie powinna być powierzona profesura teologiczna. Jednak w pierwszym okresie działalności uniwersytetu Osiander, Scirus, Vogel, Sickius nie mieli żadnego stopnia naukowego, a profesor Weiss zdobył go po czterech latach pracy na uczelni, zaś Pouchenius po ośmiu latach⁵⁶. Związane to było z faktem, iż na wydziałach wyższych Albertyny nie było żadnej promocji przed 1640 rokiem, a wyjazd na uniwersytety niemieckie był niezwykle kosztowny. Jeśli nawet uczony zdobył za granicą wymagany stopień naukowy, to według statutów wydziału teologicznego musiał odbyć dysputę *pro receptione* na miejscu w Królewcu (Cap. 2, Const. 2). Osoby z innych wydziałów mogły wyklądać teologię wyłącznie za specjalnym pozwoleniem Wydziału Teologicznego⁵⁷. Szczególnie miejsce wśród teologów Albertyny XVI wieku zajmuje Andreas Osiander (Hosemann)⁵⁸. W 1548 roku został on powołany na proboszcza kościoła staromiejskiego w Królewcu, a w 1549 roku na drugiego profesora teologii. Jednocześnie pełnił Osiander funkcję wiceprezydenta biskupstwa sambijskiego. Doktryna Osiandra, który tylko trzy lata przebywał w Królewcu (zmarł w 1552 roku) wywołała ostre konflikty wśród społeczności akademickiej. Spór ze spraw teologicznych przeniósł się stopniowo na płaszczyznę społeczno-polityczną i ciągnął się jeszcze przez wiele lat, do końca stulecia. Przyjęcie doktryny Osiandra o łasce i sprawiedliwości Bożej oraz o roli Chrystusa i jego naturze, jako oficjalnej religii Księstwa, oznaczało zerwanie z dotychczasową wykładnią wittenberską i zwrot w stronę luteranizmu⁵⁹. Gdy w 1553 roku Rektorem Albertyny został gorliwy osiandrysta, medyk Aurifaber rozpoczął się „exodus” przeciwników Osiandra. Miało to fatalne skutki dla Akademii, tym bardziej, że wyjeżdżali nie tylko profesorowie, lecz także studenci. Wśród teologów, którzy w latach 1556–1575 wyjechali z Królewca znaleźli się: Staphylus, Vogel, Durrius, Sickius, Voit, a Peter (Petrus) Hegemon – proboszcz kościoła w Labiawie i profesor nadzwyczajny uniwersytetu znalazł się na jakiś czas w więzieniu. Sam Aurifaber, wiceprezydent biskupstwa sambijskiego opuścił Królewiec w 1565 roku⁶⁰.

Obok profesorów zwyczajnych na Akademii wykładali publicznie *profesores extraordinarii*, rekrutujący się przeważnie z pastorów kościołów królewieckich. W okresie od założenia Akademii do 1612 roku naliczyliśmy sześciu profesorów nadzwyczajnych (dr Peter Hegemon, mgr Johann Tetzl, dr Georg Venetus, dr Franciscus Stancarus, dr Christoph Gruner, dr Johann Behm). Wykładowcy ci mieli prawo do publicznych wykładów 2–3 godziny tygodniowo za specjalnym pozwoleniem wydziału i za bardzo skromną zapłatą lub najczęściej za darmo. Była to jednak jedyna droga do objęcia w przyszłości profesury drugiej, a następnie pierwszej⁶¹.

Wobec ogromnej płynności kadry profesorskiej całego uniwersytetu w pierwszej połowie XVI wieku swoistym fenomenem w skali uczelni był wzmiankowany wcześniej dr Paul Weiss, który przepracował na królewieckiej Albertynie, aż 45 lat, najpierw jako profesor Wydziału Filozoficznego, a następnie w latach 1586–1612 jako profesor Wydziału Teologicznego⁶².

Na uwagę zasługuje fakt, że już w drugiej połowie XVI wieku wśród kadry profesorskiej Wydziału Teologicznego pojawili się wykładowcy urodzeni w Prusach, którzy swą karierę naukową rozpoczynali w Królewcu. I tak urodzony w Lübenühl (Miłomłyn) szlachcic Georg Venetus został rektorem Albertyny w 1551 roku. Johannes Behm po kilku latach studiów w Królewcu uzyskał tytuł magistra w Lipsku i w 1608 roku doktora nauk teologicznych w Wittenberdze, by po powrocie do Królewca w 1609 roku objąć profesurę nadzwyczajną⁶³.

Dla sprawdzenia ogólnego stanu uniwersytetu zaczęto przeprowadzać okresowe jego wizytacje. Zasłużony dla Kościoła pruskiego biskup Wigand skarżył się elektorowi (po wizytacji w 1578 roku) na trudną sytuację uniwersytetu. Szczególne braki dostrzegał on właśnie na Wydziale Teologicznym. Według niego cel uniwersytetu może zostać zaprzepaszczone, bowiem kandydaci na studia rekrutują się często nie z rodzimej ludności, lecz spośród przybyszów z zagranicy. Zastrzeżenia złożył też biskup co do dyscypliny studenckiej i proponował, by wszyscy studenci mieszkali w Collegium Albertinum⁶⁴. W roku 1582 także Sejm Krajowy Prus Książęcych zażądał podniesienia poziomu naukowego uniwersytetu i całego szkolnictwa. Specjalna komisja złożona z duchowieństwa i stanów, przeprowadzając wizytację Albertyny zwróciła szczególną uwagę na stosunek studentów do religii tzn. na fakt czy żyją oni według zasad „Confessio Augustana” i „Konkordienformel”. W sprawie poziomu nauczania podkreślono, że pensje profesorskie są niewystarczające i dlatego profesorowie muszą szukać dodatkowych źródeł dochodów co odciąga ich od prowadzenia wykładów. Według rektora i senatu Albertyna mogłaby lepiej wypełniać swe zadania, gdyby podniesiono pensje wykładowców. Żadna bowiem akademia w Niemczech nie jest tak słabo opłacana jak uniwersytet w Królewcu⁶⁵.

Kolejna wizytacja Akademii zlecona została przez elektora w 1611 roku – generalnemu superintendentowi, Christophorusowi Perlagusowi, który miał zbadać w jaki sposób nominowani są profesorowie oraz co i jak wykładają⁶⁶. W wyniku wizytacji ustalono, że wyższe wydziały obsadzone były przez dwóch profesorów, a filozoficzny aż przez ośmiu. Na Wydziale Filozoficznym, który w założeniu był wydziałem pomocniczym dla trzech wyższych wydziałów wykładano: poetykę, logikę, hebrajski, grekę, etykę i historię, matematykę, pisarzy rzymskich i „oratoriae” czyli sztukę przemawiania. Wizytatorzy stwierdzili, iż wykłady na Wydziale Teologicznym i Wydziale Prawnym nie odbywają się.

W odpowiedzi na zarzuty senat i rektor stwierdzili, że wobec wzrostu cen nie jest możliwe aby profesorowie mogli się utrzymać ze swych pensji. Dlatego też proszono o podwyższenie wynagrodzeń profesorskich o sto florenów rocznie⁶⁷. Wykłady teologiczne, jak tłumaczono, nie odbywały się, gdyż pierwszy profesor tego wydziału – Paul Weiss był od dłuższego czasu chory. Natomiast wykłady na Wydziale Prawa pierwszy profesor tego wydziału powierzył studentowi – Eberhardowi Huberinusowi, gdyż on sam był zajęty kodyfikacją prawa krajowego. Małą liczbę publikacji naukowych usprawiedliwiano wysokimi kosztami druku i zbyt małym wynagrodzeniem

profesorów. Rektor i senat w swym piśmie do elektora poruszyli też sytuację 28 alumnów i 10 „Expectanten” utrzymywanych z fundacji księcia Albrechta. Stwierdzali, że w ciągu pięćdziesięciu lat wybudowano wiele szkół i kościołów, w których w przyszłości podejmą pracę kolejni stypendyści księcia. Sytuację materialną studentów teologii określili jednak jako trudną. Alumni otrzymywali 8 groszy tygodniowo na wyżywienie, a na inne potrzeby: na pierwszym roku – 2 fl. kwartalnie, na drugim roku – 1 fl. 20 gr., zaś na trzecim roku 1 fl. „Expectanten” dostawali tylko 5 gr. tygodniowo na wyżywienie. Senat stwierdził ponadto, że jest tak dużo zdolnej młodzieży proszącej o wsparcie, że profesorowie mają pod opieką nie dziesięciu „Expectanten”, lecz często 40–50 osób. W zakończeniu pisma senat akademicki z dumą stwierdzał, że większość obecnych nauczycieli i pastorów w Prusach Książęcych, posługujących się językami niemieckim, polskim i litewskim studiowała właśnie w Królewcu: „Das können wir ohne Ruhm sagen, das die meisten und fürnembsten Kirchen und Schuldiener in Deutscher, in Polen und Littauer, unsere discipuli, aus dieser Academien kommen, und nunmehr im Lande dienen”⁶⁸.

Podsumowując niniejsze rozważania stwierdzamy, iż:

1. Poziom nauczania na Wydziale Teologicznym w drugiej połowie XVI wieku i początku wieku XVII nie był wysoki, co nie pozostawało bez wpływu na przygotowanie kandydatów na pastorów i nauczycieli. Pensje profesorskie były niskie, etaty wykładowców często wakowały, a same wykłady też odbywały się nieregularnie. Brak było ustalonego programu studiów, a ustalenia zawarte w tej kwestii w statutach akademickich były bardzo ogólne. Nigdzie nie określono też w jakim zakresie studenci mają obowiązek uczestniczenia w wykładach filozoficznych, zaś wykłady teologiczne ograniczały się w zasadzie do interpretacji Starego i Nowego Testamentu.
2. Mimo różnych trudności jakie przeżywała Akademia Królewiecka w ciągu pierwszych 60 lat swego istnienia, zasadniczy cel postawiony przed nią jeszcze przez księcia Albrechta został spełniony. Z chwilą jej powołania szerokie rzesze ubogiej młodzieży pruskiej (w latach 1544–1619 studiowało tam 2500 osób z całej Prus) zyskały możliwość podjęcia na uniwersytecie w Królewcu studiów wyższych.
3. Próbując odpowiedzieć na pytanie: jak wielu z grupy pierwszych studentów podjęło później pracę w miejscowych parafiach, dokonano analizy danych zawartych w wydanym przez Daniela Heinricha Arnoldta wykazie pastorów Kościoła Ewangelickiego w Prusach Wschodnich⁶⁹, porównując występujące tam nazwiska z metryką uniwersytetu⁷⁰. Ogólnie stwierdzić można, że do końca XVI wieku wśród pastorów luterańskich rzadko spotykamy dawnych studentów Albertyny. Są to raczej przybysze z krajów niemieckich, z ziem Rzeczypospolitej bądź Pomorza. Nieco częściej nazwiska dawnych studentów królewieckich występują w parafiach z przewagą ludności polsko- i litewskojęzycznej (czyli na Mazurach i na Litwie Pruskiej). Szeroki napływ absolwentów Albertyny do pracy w miejscowych parafiach nastąpił dopiero na przełomie XVI i XVII wieku. Byli to już głównie synowie miejscowych pastorów czyli już następne pokolenie wychowane w duchu reformacji. Problem ten wymaga podjęcia w przyszłości szczegółowych badań statystycznych.

PRZYPISY:

1. W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 1, Göttingen 1968, s. 39–40; H. Motekat, *Herzog Albrecht und die Reformation in Preußen*, [w:] *Acta Borussica*, Bd. 4, 1990, s. 51–71.
2. *Constitutiones Academiae Regiomontanae Anno 1546*, [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum oder Königliche Preussische Reichs-Ordnungen*, hrsg. v. Georg Grube, Königsberg 1721, s. 171–179.
3. D. H. Arnoldt, *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*, Th. 1, Königsberg 1746, s. 137.
4. *Statuta sive Leges Academiae Regiomontana Anno 1554*, [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, Königsberg 1721, s. 179–191.
5. *Repetitio Corporis Doctrinae Ecclesiasticae*, Königsberg 1567; W. Hubatsch, op. cit., s. 65–67.
6. *Ibidem*, s. 114–115
7. D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 1, Königsberg 1746, s. 135–136.
8. *Historisch-comparative Geographie von Preussen dargestellt von Dr M. Toeppen*, Gotha 1858, s. 287.
9. B. Nadolski, *Wyjazdy młodzieży gdańskiej na studia zagraniczne w XVII wieku*, *Rocznik Gdański*, 1965, T. 24, ss. 178–179; M. Pawlak, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich w XVI–XVII wieku*, Toruń 1988.
10. *Diploma des Marggrafen Albrechts die Foundation der Königsberger Academie betreffend*, Königsberg 20 VII 1544, D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 1, Beilagen Nr 6, ss. 22–27; H. Radke, *Herzog Albrecht als akademische Symbolgestalt*, [w:] *Acta Borussica*, Bd. 4, 1990, s. 88–89.
11. S. Kot, *Publikacja nowych uniwersytetów w XVI wieku. Królewiec i Zamość*, Kraków 1929, ss. 10–12.
12. *Historisch comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 263.
13. W. Hubatsch, op. cit., s. 89.
14. *Ordinatio de Alumnis Illustrissimi Principis*, [w:] D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 1, Königsberg 1746, Beilage Nr 91, ss. 458–468; *Ibidem*, Beilage Nr 92, *Leges Alumnorum in academia Regiomontana*, ss. 458–468.
15. *Ibidem*, Beilage Nr 96, Abschied von 2 II 1550 betreffend polnische und litauische Alumnat-Stellen, s. 476.
16. *Ibidem*, Beilage Nr 97, Abschied von 11 III 1561, ss. 427–428.
17. Geheimes Staats Archiv Preussischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem (dalej: GStA Berlin–Dahlem), Rep. 7 (Preussen), Packet Nr 1645, Königsberg 6 IX 1611, k. 20v.
18. Biblioteka PAN Gdańsk, Rękopis Ms. 1264, Bl. 191.
19. W. Hubatsch, op. cit., s. 93.
20. D. Bogdan, *Studenti z Rzeczypospolitej na Uniwersytecie Królewieckim w latach 1544–1619*, [w:] *Królewiec a Polska*, praca zbiorowa pod red. M. Biskupa i W. Wrzesińskiego, Olsztyn 1993.
21. A. Skrobacik, *Polacy na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Królewcu*, Olsztyn 1969, s. 18, przypis 46; Tylko w roku 1549 z powodu szalejącej w Królewcu zarazy zmarło 16 tys. osób: *Bibl. PAN Gdańsk, Königsberger Chronik 1547–1590*, Ms. 1264, Bl. 283.
22. M. Komorowski, *Promotionen an der Universität Königsberg 1548–1799. Bibliographie der pro gradu Dissertationen in der oberen Fakultäten und Verzeichnis der Magister – promotionen in der philosophischer Fakultät*, München–London–New York–Paris 1988, s. 1, 12, 22, 60.
23. *Statuta Theologicae Facultatis in Academia Regiomontana*, [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, Königsberg 1721, s. 191–209.

24. M. Komorowski, op. cit., s. XI: W XVII wieku kandydaci na wyższe stopnie naukowe musieli wpłacić około jednego tysiąca talarów na sam akt promocyjny, włączając w to stosowną biesiadę.
25. J. F. Goldbeck, *Nachrichten von der Königlichen Universität zu Königsberg in Preussen und den daselbst befindlichen Lehr- und Schul- und Erziehungsanstalten*, Graudenz 1782, s. 11.
26. Ibidem, s. 139–140.
27. D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 2, Königsberg 1746, ss. 45–46; E. Kuhnert, *Die Königlich und Universitäts – Bibliothek zu Königsberg in Preussen*, Königsberg 1901; H. Reinhold, *Die Königliche und Universitäts – Bibliothek zu Königsberg in Preussen*, Königsberg 1906.
28. J. Tondel, *Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii*, Warszawa 1994, s. 8.
29. Ibidem.
30. Ch. Krollmann, *Die Schlossbibliothek in Königsberg*, [w:] *Altpreussische Forschungen*, 1927, Jhg. 4, H. 1, ss. 128–149; E. Kuhnert, *Geschichte der Stadt- und Universitäts – Bibliothek zu Königsberg von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810*, Leipzig 1926, s. 24–143.
31. Ch. Krollmann, *Die Schlossbibliothek*, s. 132.
32. Ibidem, s. 133.
33. *Die Gesetze alten akademischen Bibliothek in Königsberg*, [w:] *Altpreussischen Monatschrift*, N. F., 1867, Bd. 4, s. 270–273; Ch. Krollmann, *Die Schlossbibliothek*, s. 134–135.
34. G. v. Selle, *Geschichte der Albertus Universität zu Königsberg in Preussen*, Würzburg 1956, s. 21.
35. F. Gause, *Geschichte der Stadt Königsberg*, Köln 1965, Bd. 1, s. 268.
36. *Constitutiones Academiae Regiomontanae Anno 1546*, [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, s. 171.
37. Zarządzenie Fryderyka Wilhelma z 25 X 1735 r. w sprawie szkół lacińskich i uniwersytetów, [w:] D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 1, Beilage Nr 54, Königsberg 1746, ss. 336–346.
38. *Statuta Theologicae Facultatis*, [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, ss. 201–202.
39. D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 2, Königsberg 1746, s. 137.
40. G. v. Selle, op. cit., s. 21.
41. D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 1, Königsberg 1746, s. 206.
42. *Constitutiones Academiae Regiomontanae Anno 1546* [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, s. 176.
43. *Statuta Thologicae Facultatis* (Cap. 6 „De Disputationibus et Disputationum temporibus”) [w:] *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, ss. 194–195.
44. Ibidem, s. 195.
45. Ibidem.
46. W. Hubatsch, op. cit., s. 50.
47. Axel Sanjosé Messing, *Literatur und Buchdruck im Zeitalter der Reformation in Preußen*, [w:] *Acta Borussica*, Bd. 4, 1990, s. 121.
48. W. Hubatsch, op. cit., s. 51–52.
49. G. v. Selle, op. cit., ss. 24–25; J. Serczyk, *Albertyna: Uniwersytet w Królewcu (1544–1945)*, Olsztyn 1994.
50. M. Toeppen, *Die Gründung der Universität zu Königsberg und Leben ihres ersten Rector Georg Sabinus*, Königsberg 1844, s. 121 i n.
51. GStA Berlin Dahlem, Repositur 7 (Preussen), Nr 187, Packet Nr 1645, Fundatio et Donatio Academiae Regiomontanae, Königsberg 18 IV 1557, k. 57–63.
52. D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 1, Königsberg 1746, s. 73.
53. Ibidem, ss. 76–78.
54. Ibidem, Th. 2, Königsberg 1746, ss. 152–162; 171–193.
55. Ibidem.
56. Ibidem, ss. 121–122.

57. Ibidem, s. 123.
58. *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, hrsg. v. Ch. Krollmann, K. Forstreuter und F. Gause, Marburg/Lahn 1967, s. 484.
59. W. Hubatsch, op. cit., s. 79 i n.; *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 1, Poznań 1976, s. 428.
60. W. Hubatsch, op. cit., ss. 84–86.
61. D. H. Arnoldt, op. cit., Th. 2, Königsberg 1746, ss. 194–197.
62. GStA Berlin–Dahlem, Rep.7, Nr 187, Packet Nr 1645, Rektor Paul Weiss do elektora Jana Zygmunta, Königsberg 14 X 1611, k. 5–10.
63. *Altpreussische Biographie*, Bd. 2, Marburg/Lahn 1967, k. 756; Ibidem Bd. 1, hrsg. von Ch. Krollmann, Königsberg 1941, s. 40.
64. G. v. Selle, op. cit., s. 68.
65. Ibidem, s. 70.
66. GStA Berlin–Dahlem, Rep.7, Nr 187, Packet Nr 1645, Rektor i Senat Albertyny do elektora, 13 X 1611, k. 14–15; S. Hartmann, *Quellen zur Königsberger Universitätsgeschichte in der Frühen Neuzeit (16.–18. Jahrhundert)*, Zeitschrift für Ostforschung, Jhrg. 1994, H. 3, s. 368–371.
67. Ibidem, 6 IX 1611, k. 17–22.
68. Ibidem, k. 20v.
69. *Daniel Heinrich Arnoldts kurzgefasste Nachrichten von allen seit Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern*, hrsg. F. W. Benefeldt, Königsberg 1777.
70. *Die Matrikel der Albertus Universität zu Königsberg Preussen*, hrsg. v. G. Erler, Bd. 3, Leipzig 1917.